

ОПТИМІЗАЦІЯ ФОРМУВАННЯ РЕСУРСНОЇ БАЗИ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ

Олександр Дзюблюк, завідувач кафедри банківської справи Тернопільського національного економічного університету, доктор економічних наук, професор

Фінансова стабілізація та перехід національного господарства у фазу економічного зростання об'єктивно визначають появу передумов для загострення конкурентної боротьби на ринку банківських послуг та висувують на перший план проблему якості продукту, який банки пропонують своїм клієнтам. Насамперед це стосується сукупності тих операцій, які формують ресурсну базу комерційних банків, що є основою ефективного функціонування кредитної системи країни з огляду на формування нею банківського кредитно-інвестиційного портфеля, спроможного повною мірою задовольнити потреби відтворювального процесу у всіх секторах економіки.

Річ у тім, що реалізація стратегічних завдань державної економічної політики зі структурної перебудови економіки висуває на перший план проблему пошуку реальним сектором господарства значних фінансових ресурсів, спроможних покращити ситуацію, що склалася у зв'язку з низькою технічною оснащеністю підприємств, моральним і фізичним зношенням обладнання (цей показник перевищує нині 50 %, а середній строк використання устаткування на більшості підприємств становить понад 20 років). За обсягу інвестицій в Україні у 10 % від ВВП, тоді як у країнах, що розвивалися швидкими темпами протягом кількох останніх десятиліть, ця норма становила до 40 %, досягти стійких темпів економічного зростання буде досить проблематично. Відтак цілком очевидно, що перспективи забезпечення стійкого економічного зростання перш за все залежатимуть не лише від здатності банків забезпечити поточні потреби підприємств у поповненні коштів на формування оборотного капіталу, а й здатності банківської системи країни сприяти інвестиційному процесу. Водночас нині можна констатувати певну відірваність кредитної системи країни від потреб розвитку економіки, характерною ознакою чого є порівняно низька частка кредитів, наданих банками суб'єктам господарювання у ВВП країни. В Україні їх частка становить близько 40 %, тоді як у промислово розвинутих країнах цей показник перевищує 100 %.

Нині готовність банківської системи до кредитування реального сектору відображає структура кредитного портфеля комерційних банків за строками, у якій поступово починають переважати в останні декілька років довгострокові кредити (табл. 1).

Таблиця 1. Динаміка і структура кредитного портфеля комерційних банків України*

Показник	На 01.01.2004		На 01.01.2005		На 01.01.2006		На 01.01.2007		На 01.01.2008	
	Сума, млн грн	Частка, %	Сума, млн грн	Частка, %	Сума, млн грн	Частка, %	Сума, млн грн	Частка, %	Сума, млн грн	Частка, %
Усього кредитів, наданих в економіку	67 835	100	88 579	100	143 418	100	245 226	100	426 863	100
Короткострокових кредитів	37 282	55	40 575	45	54 819	38	86 193	35	131 501	31
Довгострокових кредитів	30 553	45	48 003	55	88 599	62	159 033	65	295 362	69
Темпи зростання кредитних вкладень, усього, %	—	—	131	—	162	—	171	—	174	—
Темпи зростання короткострокових кредитів, %	—	—	109	—	135	—	157	—	152	—
Темпи зростання довгострокових кредитів, %	—	—	157	—	185	—	179	—	185	—

* Джерело: Бюлетень НБУ. — 2008. — № 2. — С. 87.

Як видно із наведених у табл. 1 даних, темпи зростання довгострокових кредитів за останні п'ять років суттєво випереджали темпи збільшення короткострокових кредитних вкладень банків. Однак потрібно врахувати, що система бухгалтерського обліку не дає можливості чітко розмежувати вкладення банків в основний і оборотний капітал підприємств попри те, що не виключена можливість прихованого віднесення пролонгованих короткострокових позичок до довгострокових. Відтак участь цієї частини банківських кредитних вкладень у розширеному відтворенні у плані фінансування основного капіталу може бути поставлена під сумнів.

Разом із тим, потрібно розуміти, що можливості впливу кредитної системи країни на фінансування широкомасштабних проектів із забезпечення інвестиційних потреб реального сектору визначається передусім спроможністю банків акумулювати належний обсяг довгострокових ресурсів. Попри поширену думку про “надлишкову ліквідність” банківських установ у нашій країні слід констатувати, що вона має більшою мірою короткостроковий характер, оскільки навіть у структурі строкових вкладень значна частка належить “коротким” ресурсам, непридатним для задоволення довгострокових потреб підприємств у кредитних ресурсах (табл. 2).

Дані табл. 2 вказують на істотне зростання ресурсної бази банківських установ України упродовж останніх п'яти років. Особливо значне збільшення (на 80 %) характерне для строкових зобов'язань у національній валюті за 2007 р. Водночас потрібно розуміти, що в умовах підвищення доходів населення відповідне зростання депозитної бази банків пов'язано не так із активізацією їхньої роботи із залучення коштів на ринку, як із відсутністю альтернативних напрямів вкладення коштів — насамперед на ринку цінних паперів. Очевидно, що з появою доступних широкому загалу реальних фондів альтернатив для інвестування коштів перед банками постане проблема загострення конкурентної боротьби за кошти вкладників, передусім — фізичних осіб.

З огляду на це реалізація завдання щодо вдосконалення депозитних операцій комерційних банків на практиці безпосередньо пов'язана саме з необхідністю збільшення обсягів вкладних операцій із населенням. Загальні тенденції останнього періоду визначають зростання обсягів вкладів населення у комерційних банках України (табл. 3).

Очевидно, що розвиток вкладних операцій з населенням може бути фактором забезпечення належної фінансової стійкості банківських установ на ринку, оскільки депозити домашніх господарств більш численні та менш динамічні порівняно з відповідними залишками коштів на рахунках підприємств. А з урахуванням значних обсягів готівки, яка перебуває на руках у населення, ті комерційні банки, які будуть спроможні запропонувати на ринку індивідуальним вкладникам ширший комплекс високоякісних послуг, отримають у своє розпорядження більші суми додаткових ресурсів, необхідних для фінансування інноваційного розвитку економіки.

Насамперед це стосується активізації зусиль із залучення коштів населення на строкові депозити як найбільш стійку частину акумульованих банками ресурсів, що дає можливість підтримувати належний рівень фінансової стійкості та провадити активну кредитно-інвестиційну діяль-

Таблиця 2. Динаміка і структура ресурсної бази у національній валюті, сформованої комерційними банками України*

Показник	На 01.01.2004		На 01.01.2005		На 01.01.2006		На 01.01.2007		На 01.01.2008	
	Сума, млн грн	Частка, %	Сума, млн грн	Частка, %	Сума, млн грн	Частка, %	Сума, млн грн	Частка, %	Сума, млн грн	Частка, %
Усього зобов'язання банків за коштами на рахунках суб'єктів господарювання та фізичних осіб	41 954	100	52 759	100	87198	100	114 093	100	189 906	100
Кошти до запитання	20 143	48	25 765	49	40 103	46	48 957	43	72 140	38
Строкові кошти	21 811	52	26 994	51	47 096	54	65 136	57	117 766	62
З них довгострокових	11 814	28	17 123	32	28 931	33	42 970	38	81 688	43
Темпи зростання зобов'язань, усього, %	—	—	126	—	165	—	131	—	166	—
Темпи зростання зобов'язань до запитання, %	—	—	128	—	156	—	122	—	147	—
Темпи зростання строкових зобов'язань, %	—	—	124	—	174	—	138	—	180	—

* Джерело: Бюлетень НБУ. — 2008. — № 2. — С. 117.

Таблиця 3. Динаміка і структура ресурсної бази комерційних банків України за секторами економіки*

Показник	На 01.01.2007		На 01.01.2008	
	Млн грн	%	Млн грн	%
Усього зобов'язань за коштами, залученими на рахунки у банках	184 234	100,0	279 738	100,0
Небанківські фінансові установи	8741	4,7	15 343	5,5
Підприємства реального сектору	65 614	35,6	95 583	34,1
Домашні господарства	108 860	59,2	167 239	59,8
Некомерційні організації	1 020	0,5	1 575	0,6

* Джерело: *Вюлетень НБУ. — 2008. — № 2. — С. 123.*

ність. І хоча сьогодні строкові депозити населення у комерційних банках за обсягом майже удвічі перевищують вклади до запитання (табл. 4), очевидно, що можливості для задоволення потреб клієнтів у різноманітних послугах задля додаткового залучення коштів не вичерпані.

Таблиця 4. Склад депозитів населення у національній валюті у комерційних банках України за строками розміщення, на кінець періоду, млн грн*

Показник	2004	2005	2006	2007
Усього зобов'язання банків за коштами, залученими на рахунки фізичних осіб	22 116	42 176	57 837	99 411
Депозити до запитання	6 000	14 008	18 519	29 110
Строкові депозитні зобов'язання	16 115	28 168	39 319	70 300

* Джерело: *Вюлетень НБУ. — 2008. — № 2. — С. 119.*

Запровадження новітніх організаційних форм ведення депозитних рахунків населення може стати тим напрямом, який надав би можливість комерційним банкам підвищити зацікавленість індивідуальних осіб у розміщенні своїх коштів на вкладних рахунках. Йдеться передусім про розширення кола депозитних рахунків клієнтів із різноманітним режимом функціонування, що може надати банківським вкладникам додаткові можливості з використання своїх коштів при одночасному отриманні прийнятної рівня доходів. З одного боку, кошти, що зберігаються на таких рахунках, можуть використовуватись для здійснення поточних платежів, а з іншого, — вони є своєрідними фінансовими інвестиціями, що приносять своїм власникам певні доходи і таким чином дають змогу усунути один із головних недоліків депозитів до запитання — їх низьку прибутковість (або ж її повну відсутність) попри збереження належного рівня ліквідності.

Іншим, пов'язаним із розглянутим вище, напрямом удосконалення депозитних операцій банків з обслуговування населення можна вважати активніше використання можливостей з комплексного обслуговування клієнтури. Йдеться про необхідність надання індивідуальним вкладникам додаткових послуг, які супроводжують взаємини із банком у процесі

традиційного депозитного обслуговування. Наприклад, комерційні банки можуть взяти на себе зобов'язання здійснювати регулярні платежі за комунальні послуги, а також виконувати інші зобов'язання з рахунків вкладників при погашенні, приміром, заборгованості перед торговельними організаціями. Крім того, за дорученням тієї чи іншої особи — власника рахунку — банк може взяти на себе повне управління її коштами, вкладаючи їх у різні види дохідних активів (свого роду поєднання із трасовими операціями). Така практика може також сприяти підвищенню конкурентоспроможності комерційного банку в залученні додаткових коштів фізичних осіб на різні види депозитних рахунків.

Загалом кошти населення складають значну частину грошової маси, яка перебуває поза банками. У зв'язку із цим створення належних організаційних і нормативних передумов для припливу додаткових коштів населення може стати вагомим внеском у формування ресурсів для довгострокового кредитування господарства. За останні кілька років спостерігається тенденція до підвищення довіри до банківських установ країни. Позитивним явищем у цьому напрямі можна вважати постійне збільшення величини гарантованої суми відшкодування коштів за вкладами фізичних осіб. Водночас необхідно розглянути можливість гарантованого відшкодування депозитів не лише фізичних, а й юридичних осіб, що створить відповідні умови для стабільного функціонування фінансового ринку, активізації припливу вкладів клієнтів та зниження рівня ризиків — у плані формування належної ресурсної бази банків для активізації довгострокових кредитних операцій.

Разом із тим необхідно розуміти, що формування адекватної ресурсної бази банківських установ для забезпечення довгострокового кредитування інвестиційних проектів визначається не тільки наявністю значної частки у структурі залучених банками коштів строкових і довгострокових депозитів, а і стабільністю усієї ресурсної бази комерційних банків. При цьому слід усвідомлювати, що такий елемент ресурсної бази банківських установ, як строкові вклади населення є порівняно дорогим, а їх обслуговування пов'язано з досить високими витратами банків, що загалом визначає високу ціну кредитних ресурсів (особливо довгострокових).

У зв'язку з цим потрібно звернути увагу на такий важливий момент: значні обсяги короткострокових ресурсів попри їх відносно стабільний рівень можуть виявитись не менш важливими, ніж спрямування зусиль банків на залучення довгострокових депозитів, які до того ж не є гарантією від дострокового вилучення коштів клієнтами, а відтак — і від стрибкоподібної зміни ресурсної бази банку з усіма негативними наслідками для його ліквідності. Таким чином, активізація роботи банківських установ із залучення коштів клієнтів на рахунки до запитання при наданні відповідних державних гарантій повернення та максимально можливого спектра послуг за такими рахунками (відповідні карткові проекти, здійснення платежів, отримання кредитів) може створити умови для підтримання стабільного рівня ресурсної бази банків із відкриттям широких можливостей щодо довгострокових вкладень в економіку.

Не слід забувати і про перспективи активізації розвитку інтернет-банкінгу як засобу стимулювання додаткового залучення коштів клієнтів через онлайнві депозити. Їх головною перевагою порівняно із традиційними депозитними послугами банків є значно нижчі затрати на обслуговування, а це відповідно сприяє економії та отриманню банківськи-

ми установами більшої норми прибутку на залучені кошти. На думку американських експертів, відкриття одного клієнтського рахунку в Інтернеті коштує лише 23 % вартості подібної операції при традиційному способі¹. Тому в 2007 р. у кожному великому американському банку щоденно відкривалось через Інтернет у середньому до 700 нових рахунків. Очевидно, що із подальшим розвитком мережевих та інформаційних банківських технологій у нашій країні цей сегмент ринку банківських послуг буде розвиватися більш інтенсивно, що має спонукати вітчизняні банки уже зараз активізувати відповідні маркетингові зусилля, спрямовані на отримання конкурентних переваг на ринку інтернет-послуг.

Одним із традиційних напрямів стимулювання залучення коштів фізичних осіб на банківські депозити також є процентна політика банку. Сьогодні у банківській практиці нашої країни у цій сфері немає чітко визначених схем. Процентна ставка за вкладами визначається комерційними банками на договірних засадах з клієнтами. Водночас враховується, звісно, і те, величина процента безпосередньо пов'язана з умовами депозиту: сумою, строками, порядком вилучення коштів. Проте недостатня увага приділяється деяким макроекономічним факторам, що загалом визначають динаміку процентних ставок на грошовому ринку (темпи інфляції, динаміка виробництва, кон'юнктура на ринку кредитних ресурсів, валютний курс, доходи і заощадження домашніх господарств тощо).

Для комерційного банку процент, що сплачується за депозитами, є важливим інструментом управління процесами формування і використання грошових нагромаджень населення, а відтак має слугувати ефективним засобом у конкурентній боротьбі банків за вкладників. Очевидно, що врахування не лише конкретних умов депозитної угоди з клієнтом, а й інших макроекономічних параметрів формування "ціни" грошових ресурсів на ринку (насамперед темпів інфляції в країні) має бути неодмінною умовою формування банками адекватної процентної політики, спрямованої на залучення та стійке утримання коштів населення на депозитних рахунках (табл. 5).

Як видно із даних табл. 5, комерційні банки в Україні починаючи з 1997 р. перейшли до формування реальної ставки процента за депозитними операціями стосовно темпів інфляції на позитивному рівні, результатом чого стала тенденція до зростання залучених коштів населення на банківські вклади. Втім така процентна політика ще не стала нормою й не може слугувати основним важелем стимулювання збільшення вкладних операцій, про що свідчать дані починаючи з 2003 р., коли темпи знецінення грошей почали випереджати рівень дохідності за вкладними банківськими операціями.

Разом з тим слід пам'ятати, що можливість комерційного банку збільшувати процентні ставки за депозитними операціями з метою поліпшення своєї конкурентоспроможності на ринку банківських вкладів має цілком визначені об'єктивні межі, котрі зумовлюються попитом на кредити і, відповідно, рівнем позичкового процента, який у свою чергу залежить від динаміки господарської кон'юнктури і фази економічного циклу. Відтак корисним напрямом оптимізації процентної політики банків за вкладними операціями може бути використання зарубіжного досвіду ведення депозитних рахунків грошового ринку, норма процента за якими

¹ Банковская практика за рубежом. — 2008. — № 1. — С. 37.

Таблиця 5. Динаміка процентних ставок і депозитів населення у комерційних банках України*

Показник	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Процентні ставки за депозитами в національній валюті, %	68,0	187,3	171,0	61,2	34,3	18,2	22,3	20,7	9,2	10,8	6,9	8,0	7,9	8,0	7,6	8,2
Індекс споживчих цін, %	2 100	10 256	501	282	140	110	120	119	126	106	99	108	112	110	112	117
Зобов'язання банків за коштами на рахунках населення у національній валюті, млн грн	3	30	214	504	955	1 620	1 853	2 204	3 481	6 566	11 601	18 875	22 116	42 176	57 837	99 411

* Джерело: Бюлетень НБУ. — 2008. — № 2. — С. 52, 58—59, 119.

коригується на регулярній основі (наприклад, щотижня) з урахуванням динаміки інших норм процента фінансового ринку країни. У результаті зміна процентної ставки за цим видом депозиту визначається кон'юктурою грошового ринку, а тому є вигідною для клієнтів банку.

Розглядаючи мікроекономічний аспект оптимізації процесу формування ресурсної бази комерційних банків, потрібно зазначити, що для довгострокових кредитних вкладень в економіку потрібні передусім довгострокові ресурси. Відтак їх пошук і мобілізація кредитною системою в рамках усього національного господарства не може обмежуватися роботою окремих банківських установ, а передбачає макроекономічний рівень реалізації комплексу важливих завдань, спрямованих на здійснення відповідних регулятивних заходів з боку держави. До таких заходів можна, зокрема, віднести такі.

1. Розгляд можливостей забезпечення ефективного механізму рефінансування комерційних банків з боку Національного банку України, яке у деяких випадках мало б бути і довгостроковим. Нині воно спрямоване виключно на короткостроковий розподіл міжбанківських ресурсів, а відтак не може слугувати активним інструментом впливу з боку центрального банку на стимулювання формування необхідної структури кредитного портфеля комерційних банків за строками.

2. Використання механізму диференціації окремих нормативів регулювання діяльності комерційних банків у тій частині, яка стосується умов організації кредитного процесу. Йдеться, зокрема, про можливості зниження вимог до формування резервів на можливі витрати за довгостроковими позичками реальному сектору. Попри імовірність підвищення ризику за активними операціями банків потрібно зазначити достатню дієвість такого впливу на механізм формування ресурсної бази і кредитного портфеля банків відповідно до стратегічних завдань державної економічної політики.

3. Створення спеціалізованого банку розвитку, головним завданням якого є реалізація довгострокового кредитування пріоритетних галузей економіки. Визначення умов формування ресурсної бази такого банку (на комерційних засадах чи через бюджетний механізм) при цьому має визначатися особливостями реалізації ним тих стратегічних цілей, які визначаються політикою держави у галузі фінансового забезпечення інноваційно-інвестиційного розвитку національного господарства.

Таким чином, реалізація сукупності пропонованих заходів може сприяти підвищенню ефективності функціонування системи комерційних банків у сфері формування депозитної бази, що є необхідною умовою мобілізації внутрішніх фінансових ресурсів країни, а відтак стимулювання інвестиційних можливостей та економічного зростання.

Оптимізацію процесу формування ресурсної бази комерційних банків слід вважати необхідною умовою зміцнення стійкості усєї кредитної системи країни, підвищення довіри до неї з боку інвесторів, вкладників і кредиторів, а також зростання її ролі у стимулюванні збалансованого розвитку усіх галузей і секторів господарства та інтенсивного зростання економіки України загалом. Пов'язане із ним зростання попиту на кредит об'єктивно зумовлює потребу впровадження нових прогресивних банківських та інформаційних технологій у процес залучення ресурсів та їх найбільш ефективного використання.